

Meemit, aika ja ikuisuus – näkökulmia uskontojen ajalliseen sitkeyteen

Matti Kamppinen

Susan Blackmore: *Meemit – kulttuurigeenit*. Art House 2000. Suomentanut Osmo Saari-
nen. Alkuperäisteos *The Meme Machine* ilmestyi 1999.

Robert Aunger (Ed.): *Darwinizing Culture – The Status of Memetics as a Science*. Oxford University Press 2000.

Richard K. Fenn: *Time Exposure – The Personal Experience of Time in Secular Societies*. Oxford University Press 2001.

Richard K. Fenn: *Beyond Idols – The Shape of a Secular Society*. Oxford University Press 2001.

Andrew Newberg & Eugene D’Aquila: *Why God Won’t Go Away – Brain Science & the Biology of Belief*. Ballantine Books 2001.

Pekka Kuusi kirjoitti aikoinaan mainion kirjan *Tämä ihmisen maailma*, joka päättyi komeilemaan monen älykön kirjahyllyyn ilman että sitä juurikaan luettiin. Jos ulkoavaruuden asuk-

ki, tarpeeksi älykäs sellainen, katsoisi maapalloamme kokonaisuutena, olio päätyisi toisenlaiseen lopputulokseen: tämä replikaattoreiden maailma. Fyysiset ja biologiset rakenteet tuottavat kopioita itsestään, replikaattorit eli itsensä monistajat yrittävät valloittaa elintilaa ja tämä hinku tuottaa aina vaan eriskummallisia rakenteellisia ratkaisuja: löytyy rataseläimiä, voikukkia, amiraaliperhosia ja loiseläimiä. Kaikilla on sama päämäärä, geneettisen informaation toteuttaminen mahdollisimman monessa kantajassa.

Ulkoavaruuden asukki huomaisi ennen pitkää myös sen, että replikaattoreita majoilee ennen kaikkea kulttuurin todellisuudessa, eli siinä tapojen ja ajatusten maailmassa, jota isoivoiset kädelliset ylläpitävät. Tavat, uskomukset, käyttäytymispiirteet kuten muotioikut, tervehtimistavat, kasvatusrituaalit ja näkymättömiä olioita koskevat ideat leviävät samalaista lainomaisuutta noudattaen kuin mikä

vallitsee biologisten replikaattoreiden maailmassa. Ulkoavaruuden otus, jos sillä älyä riittäisi, oivaltaisi myös sen, että replikaattoreiden dynamiikassa vallitsee muutama yksinkertainen perussääntö: rakenteet, biologiset ja kulttuuriset, tuottavat itsestään kopioita; kopioita olisi tulossa enemmän kuin mitä maailmaan mahtuu, ja näin ollen kaikki rakenteet eivät ole yhtä menestyksekkäitä kopioitumaan; vain "fiksuimmat" rakenteet saavat kopionsa maailmalle. Tätä on tavattu kutsua evoluutioksi täällä ihmisten maailmassa, ja ulkoavaruuden otuksen löydös on sama, johon moni biologi ja kulttuuritieteilijä on päätenyt: biologinen ja kulttuurinen todellisuus noudattavat samaa evolutiivista dynamiikkaa.

Biologia ja kulttuuri

Biologista evoluutioteoriaa ei tarvitse erityisesti nykyään perustella luonnontieteilijöiden keskuudessa, mutta evoluutioajattelun ulottaminen kulttuurin todellisuuteen on takkuillut jo vuosisatoja. Biologian ja kulttuurin suhde on sen verran deliikaatti, että aina löytyy niitä, jotka haluavat pitää kuilun mahdollisimman leveänä.

Biologiaahan on käytetty kahdella tavalla kulttuuritieteissä. Yhtäältä kulttuurisia piirteitä, esimerkiksi uskontoja, on selitetty biologisten lähtökohtien avulla. Sianlihan saastaisuutta koskeva normi on paraatiesimerkki: juutalaisuuden ja islamin syntyseuduilla sika kilpailee samoista niukoista vesikuopista kuin ihminen, ja näin ollen on ekologisesti järkevää välttää sikataloutta näillä alueilla. Uskonnollinen kuorrutus lisää sen biologisesti irrelevantin seikan, ettei sika mahdu juutalaiseen etnobiologiseen taksonomiaan, jossa on luokka eläimille, jotka märehdivät ja joilla on sorkat. Sika onneton se vain sorkkii mutta ei märehdi.

Toinen tapa käyttää biologiaa kulttuuritieteissä on soveltaa biologisia teorioita kulttuuriin aineksiin, ja työskennellä sen hypoteesin varassa että kulttuurissa pätevät samanlaiset evoluution lainomaisuudet kuin biologian todellisuudessa. Esimerkiksi uskonnot voidaan nähdä runsastumaan pyrkivinä systeeminä, joiden menestyminen riippuu niiden kehittämistä fenotyyppisistä jekuista ja siitä, miten hyvin ne ovat valjastaneet kopioitumistapoja palvelukseensa.

Meemit: uutta, vanhaa ja lainattua

Meemiteoria edustaa jälkimmäistä tapaa käyttää biologiaa. Meemi tarkoittaa osapuilleen kulttuuripiirrettä, ideaa, joka siirtyy kantajalta toiselle jäljittelyn tai muun ei-geneettisen transmission kautta. Meemin sanan ja käsitteen lanseerasi tieteelliseen keskusteluun evoluutiobiologi Richard Dawkins kirjassaan *The Selfish Gene* (1976), ja menestyksekkäästi tuo termi on käyttöön tullutkin. Kilpailevana terminä oli jonkin aikaa sana "kulttuurigeeni", joka sittemmin on vaipunut unholaan. Meemiteorian ydinajatus on ollut kulttuuriantropologiassa pitkään käytössä, ja aikamme meemiteoriaa vaivaa tuo aina vaan yleisempi unohdus, eli meemetikot eivät muista mistä ovat lähteneet [1]. Dawkins on monelle aikamme meemiteoreetikolle se kaiken alku ja juuri.

Toinen merkkipaalu meemiteorian lähihistoriassa on Daniel Dennettin kirja *Darwin's Dangerous Idea – Evolution and the Meanings of Life* (1995), jossa filosofi ja kognitiotieteilijä Dennett ulottaa "universaalin darwinismin" tietoisuuteen, kulttuuriin, tieteeseen ja moraalisiin. Dennettin mukaan darwinismin ilosanoma kaikella kansalla on se, ettei korkeamman tason ilmiöiden kuten tietoisuuden tai kulttuurin selittämiseksi tarvita ns. taivaskoukkuja, vaan kaikki inhimillinen voidaan selittää alhaalta ylös edeten, ns. nosturien avulla. Evoluution mekanismit tuottavat monimutkaisia rakenteita yksinkertaisista rakennuspalikoista ja tämä kaikki tapahtuu ilman, että tarvittaisiin mitään suurta suunnitelmaa, päämäärää tai kaitselmusta joka vahtisi mihin suuntaan systeemit kehittyvät. Meemiteoria on osa tätä suurta kertomusta, ja sen erityisellä vastuulla on selittää miten kulttuuri muuttuu, miksi kulttuuriset piirteet ja järjestelmät muuttuvat tai säilyvät, ja miten kulttuurista kompleksisuutta voidaan selittää runsastumaan pyrkivien meemien avulla.

Susan Blackmore on brittiläinen psykologi, paranormaalien kokemusten tutkija ja eittämättä aikamme luetuin meemiteoreetikko. Hänen kirjansa *The Meme Machine* (1999) ja sen suomennos *Meemit – kulttuurigeenit* onkin helppolukuista tavaraa. (Suomennetun version otsikko tosin herättää kysymyksiä, kun kerran termi "kulttuurigeeni" oli alunperin "meemin" kilpailija, ja sittemmin painunut unholaan.) Meemiteoriaa tuntemattomalle kirja avaa hulvattoman näkymän meemien maailmaan, tarjoilee todellisuuden meemien näkö-

kulmasta ja aktivoi ajattelemaan josko tällainen todellisuuden tulkinta olisi mahdollinen.

Meemiteorian vastustajan kirja jättäneen entistä tiukemmaksi vastustajaksi, sen verran roiseja esimerkkejä kirjassa on tarjolla. Meemiteoriaa tuntevalle kirja tarjoaa mahdollisuuden avainkysymysten lämmittämiseen ja pohdintaan.

Läpi kirjan Blackmore muistuttaa meemin näkökulmasta todellisuuteen, joka on aivan erityislaatuinen. Meemejä ei kiinnosta muu kuin runsastuminen, eivätkä ne ole alisteisia biologiselle evoluutiolle. Meemit eivät viime kädessä palvele geenien runsastumista, vaikka ne voivat tässä tehtävässä toisinaan menestyäkin. Tässä suhteessa meemiteoria eroaa sosiobiologiasta ja evolutiivisesta psykologiasta, jotka molemmat tarkastelevat meemejä niiden funktioiden kautta, jotka palvelevat biologista kelpoisuutta.

Meemit voivat johtaa kantajansa biologiseen tuhoon, koska ne ovat sokeita eivätkä näe että esimerkiksi itsemurhapakkomielle tuhoaa kyseisen meemin instanssin tuhotessaan sen kantajan. Meemin näkökulmaan virittäytyminen vaatiikin melkoista ajatustyötä, me kun olemme tottuneet näkemään maailman ihmisen näkökulmasta. Meemeille ihminen on elatusalusta, ja meemejä kiinnostaa vain niiden oma runsastuminen. Mitä mieltä on itsemurhameemissä? Jokaisessahan moinen majoilee, mutta vain harvalla se päättyy ohjauspyörään. Samoin selibaattimeemi, joka kuuluu yhteiseen meemivarastoomme mutta joka ei ole kovinkaan monen ohjaimissa. Itsemurha- tai selibaattimeemi pyrkii pääsemään ohjaimiin, mutta yleensä ihmisillä on muita meemejä, jotka estävät tätä tapahtumasta. Muiden meemien heiketessä nämä kantajiansa biologisen kelpoisuuden kannalta tuhoisat meemit pääsevät ohjaimiin, koska ne menevät minne ikinä missä vain on tilaa. Itsemurha- tai selibaattimeemi hyötyy siitä, että se pääsee ohjaimiin, koska näin se valtaa yhden sijainnin enemmän. Samalla se tuottaa jäljiteltävää käyttäytymistä, joka saa muut ihmiset mahdollisesti kopiaamaan tämän meemin, eli jäljittelemään moista käytöstä.

Jäljittely onkin Blackmoren mielestä meemien välittymisen tuntomerkki. Mutta jäljittely on aika hankala ilmiö kuvata systemaattisesti. Blackmoren esimerkit ovat fyysisistä jäljittelyä, kuten tekemistä tai artefaktien rakentamista. Miten uskomusten jäljittely? Siinähan ihmiset ovat aivan erinomaisia: samoin ajatte-

levat ihmiset viihtyvät yhdessä ja porukassa on kivempaa ajatella jaetuilla tavoilla.

Jäljittely on avain meemien ja geenien yhteisevoluution ymmärtämiseen. Parhaiten geenijään ovat päässeet jakamaan ne, jotka ovat olleet parhaita jäljittelijöitä, eli jotka ovat oppineet ravinnonhankintaan tai asumiseen liittyviä innovaatioita. Jäljittely on kohdistunut paitsi näihin geenien levittämisen kannalta tärkeisiin toimintoihin, myös jäljiteltävien mestariselviytyjien muihin piirteisiin, kuten koristautumiseen ja tapoihin kohdella jälkeläisiä. Näin koko kulttuurin kirjo on syntynyt ja suuntautunut siten, kuinka jäljittelyyn lainomaisuudet ovat sitä vieneet. Esi-isillemme on ollut otollista pariutua parhaiden jäljittelijöiden kanssa, ja näin jäljittelyä kantavat geenit ovat päässeet runsastumaan muinaisissa yhteisöissä. Paremmat jäljittelijät ovat yksinkertaisesti selviytyneet paremmin.

Mutta eipä aikaakaan kun meemit ottivat ohjakset käsiinsä. Ihmisaivojen suunnaton koko on herättänyt ihmetystä – vähemmälläkin volyymilla olisi varhainen ihminen tullut toimeen. Suuret aivot ovatkin Blackmoren mukaan meemien tuote, eli meemit ovat rakentaneet ne itselleen. Miten ihmeessä? Monimutkaisempi jäljittely, monimutkaisempi kulttuuri, meemipleksien eli yhteissopeutuneiden meemikompleksien kuten uskontojen synty piti yllä valintapainetta, joka suosi suuria aivoja. Sama selitys pätee Blackmore mukaan ihmisen kielen syntyyn ja kehitykseen. Kielipillinen kompetenssimme on aivan turhan monimutkainen jos ajattelee niitä olosuhteita, joissa kieli kehittyi – vähemmälläkin olisi tullut toimeen. Mutta meemit ohjasivat biologista evoluutiota kohti ratkaisua, jossa mahdollisimman monimutkaiset meemijärjestelmät voivat runsastua mahdollisimman tehokkaasti, eli biologinen valinta on suuntaunut tavalla, joka on suosinut mahdollisimman tehokaiden meemikoneiden syntyä.

Meidän aikamme on meemien kulta-aikaa. Tietoverkot, reaaliaikainen kommunikaatio, globalisaatio ja merkitysten runsastuminen ovat meemien juhlaa. Entistä useampia elatusalustoja ilmaantuu, ja liikkuminen alustasta toiseen on helppoa. Yksi syy meemiteorian kukoistukseen lieneekin siinä, että aikamme maailma, joka muistuttaa riehuvien virusten temmelyskenttää, vaatii selitykseen juuri runsastumaan pyrkivien meemien teorian [2]

Uskonnot meemiplekseinä

Mielenkiintoisempaa kuin aikamme virtaus-ten analyysi meemien avulla, on katsoa, mitä meemit kertovat pitkäkestoisemmista systeemeistä kuten uskonnoista. Blackmore ja moni muu memetikko uhraakin runsaasti sivuja uskontojen analyysille, koska uskonnot ovat niin esimerkillisiä meemipleksejä. Monissa uskonnoissa on monistuskäsky, eli ”menkää ja tehkää kaikki kansat minun opetuslapsikseni.” Monistuskäsky toimii myös sukupolvelta toiselle, eli uskonnollisia merkitysjärjestelmiä siirretään kasvatuksen yhteydessä ja niiden toteutumista vahditaan hyvinkin tarkkaan. Vaikea onkin kuvitella uskontoa, jossa seuraava sukupolvi jätettäisiin kokonaan vaille uskonnon sanomaa. Monistuskäskyä täydentää toisinaan vieraiden ajastusten tuhoamiskäsky, eli ”velhonaisen älä salli elää.” Kolmas mielenkiintoinen piirre uskontojen meemiplekseissä on niiden kognitiivinen helppous – uskontojen mukaista maailmaa on helppo ajatella, se on inhimillisesti ottaen järjellinen, ennustettava ja käsitettävissä ihmismäisten käsitteiden avulla. Näiden uskontoja konstituivien piirteiden lisäksi Blackmore listaa koko joukon meemikikkoja, joihin uskonnot turvautuvat ja joiden avulla ne yrittävät tartuttaa uusia kantajia.

Altruismikikka tarkoittaa sitä, että monien uskontojen kannattajat ovat aidosti altruistisia muita ihmisiä kohtaan, ja tämä houkuttelee jäljittelemään heidän muitakin kulttuurisia kaavojaan, kuten uskomuksia ja rituaaleja. Altruismilla on Blackmoren mukaan erityisasema jäljiteltävien käyttäytymiskaavojen joukossa. Altruistisia ihmisiä arvostetaan ja heidän muitakin piirteitä pyritään jäljittelemään.

Totuuskikka vetoaa puolestaan siihen, että ihmiset ovat geneettisesti kiinnostuneet totuuksista (ymmärrettävistä syistä), ja meemiksi joka kertoo tarjoavansa totuuden on aina ensi näkemältä houkutteleva.

Kauneuskikka vetoaa yleisinhimilliseen (tai ainakin yleiseurooppalaiseen) esteettiseen maakuun. Osa maailman kauneimmasta musiikista on uskonnollista, ja uskonnollinen maalaus ja rakennustaide on sekin vetoavaa.

Pelon ja lohdutuksen kikka synnyttää ihmisessä ensin pelon tunteen, perustavanlaatuisen kammotuksen siitä että on esimerkiksi menossa ikuiseen kärsimykseen. Uskonto antaa tähän lohdutusta, ja tarjoaa ratkaisun äärimmäisen ongelmalliseen tilanteeseen.

Pyhien tekstien kikka tarkoittaa uskontojen keskeisten tekstien kanonisointia ja konkreettisten kirjojen tuottamista. Raamattu on oiva esimerkki. Itse kirja on levinnyt valtavan laajalle ja kätkee sisäänsä huikean memeettisen potentiaalin, vaikka sitä ei varsinaisesti kovin moni ole vielä lukenutkaan. Länsimaisesta kulttuurista on sanottu, että se on itse asiassa Raamatun keino tuottaa lisää Raamattuja.

Mysterikikka sisältää koko joukon uskonnollisten meemipleksien keskeisiä ominaisuuksia: uskonnot tarjoavat vastauksia kysymyksiin, joihin muut järjestelmät eivät kiiruhda vastaamaan; uskonnoissa on tarjolla mysteereitä, käsittämättömiä ilmiöitä ja ajallisuuden ylittäviä rakenteita, joita ilman meemijärjestelmien selitykset jäisivät irtonaisina langanpäinä ilmaan roikkumaan.

Onko meemeistä mihinkään?

Uskontojen kohdalla meemiteorian heuristinen arvo on ilmeinen. Mutta onko meemiteoriasta koko kulttuuritieteen kulmakiveksi? Tätä punnitaan Robert Augerin toimittamassa kirjassa *Darwinizing Culture – The Status of Memetics as a Science*. Kirjan esipuheessa Daniel Dennett kertoo, että kirjaan koottujen, toisiaan kyseenalaistavien argumenttien tarkoituksena on varmistaa se, että jos meemiteoria saa kannatusta, sen pitäisikin saada. Eli kirjan kirjoittajat tökkivät meemiteoriaa eri puolilta ja käteen jää koko joukko hyviä argumentteja, puolesta ja vastaan.

Keskeiset kiistakysymykset liittyvät kolmeen teemaan:

- 1) Onko perusteltua käsitteellistää kulttuuri systeeminä, joka koostuu suhteellisen itenäisistä osista, eräänlaisista palasista, jotka voivat merkitysympäristöstään riippumatta siirtyä paikasta toiseen?
- 2) Ovatko meemit replikaattoreita, eli onko niiden kopioituminen tarpeeksi täydellistä jotta olisi mitään hyötyä ajatelle niiden olevan geenien kaltaisia?
- 3) Onko darwinilainen valintateoria hyvä malli kulttuuriteorialle?

Susan Blackmore on yksi tämänkin kirjan kirjoittajista ja hän ei juuri esteitä näe. Ei vaikka meemien sijainnista tai identifikaatiokriteereistä ei ole jaettava näkemystä. Hänen asenteensa on tyypillinen pioneeriasenne: meillä

on nyt käytössä lupaava työkalu – antaa paukua vaan ja kyllä ne yksityiskohdat siitä täydentyvät.

David Hull, joka on tehnyt mittavan uran evoluutioteorian ja tieteellisen muutoksen tutkijana, on varovaisen optimistinen. Hän kuitenkin muistuttaa, että meemien on syytä olla geenien kaltaisia teoreettisia entiteettejä, ei ilmiötapaisia arkisia piirteitä. Tähän moni memeetikko onkin kompastunut, kun on ryhtynyt systemaattisesti jäljittämään meemejä.

Kopioituvat uskomukset, esimerkiksi, ovat mitä ilmeisimmin fenotyyppisiä olioita, eikä niiden perustana olevia yleisinhimillisiä kognitiivisia rakenteita ole mahdollista käsitteellistää meeminä. Otetaan esimerkki Perun sademetsäalueelta, jossa tutkin meemien dynamiikkaa 1980-luvulla. Sademetsässä tallustava kyläläinen voi törmätä perinteen mukaan metsässä joko metsänhaltijaan tai Jeesukseen, ja nämä kaksi meemiä kilpailevat keskenään samasta paikasta. Metsänhaltija menestyy katolisessa traditiossa, joka sallii lukuisten perinteisten olentojen edelleen törmäävän ihmisiin, Jeesus puolestaan menestyy protestanttisilla alueilla, joilla metsänhaltijat muiden kaltaistensa kanssa on hädätetty pois päivittäisistä selityksistä. Molempia käsityksiä strukturoivat ja ylläpitävät samanlaiset kognitiiviset rakenteet, jotka eivät kilpaile keskenään, vaan niiden aktuaalistuvat sisällöt: samaan uskukseen ei mahdu sekä metsänhaltija että Jeesus. Viisaampaa olisi väittää, että keskenään kilpailevat Jeesuksen ja metsänhaltijan idea, ja tämä idea olisi genotyyppinen, teoreettinen rakenne, jonka instantiaatio eli partikulaarinen esiintymä vastaisi fenotyyppistä ilmiötä.

Henry Plotkin erottelee puolestaan eritasoisia meemejä, luodakseen työkaluja joilla voidaan ottaa huomioon kulttuuristen systeemien holistisuus ja kulttuuristen tietorakenteiden universaalisuus. Pintameemit ovat yksittäisiä ideoita ja tekoja, syvät meemit ovat puolestaan ideoiden ja toimintojen taustalla olevia yleisinhimillisiä kognitiivisia rakenteita, jotka biologinen evoluutio on tuottanut. Jälleen kerran on vaikea nähdä, minkä kanssa syvät meemit oikeastaan kilpailevat. Eri tasoisia meemejä voitaisiin erotella mielestäni myös sen perusteella, kuinka paljon niissä on systeemistä monimutkaisuutta. Osa meemeistä kuten yksittäiset ajatukset tai toiminnat ovat ankkuroituneet laajempiin meemeihin, ja nämä laajat meemit eroavat toisistaan sen suhteen, kuinka helposti niistä irrotettu yksittäinen meemi voi

pärjätä jossain toisessa ympäristössä. Esimerkiksi Perun sademetsäalueelta löytyvä meemi ”kasvin äitihenki” ei juurikaan löydy mielekästä sijaintia alkuperäisen kontekstinsa ulkopuolella.

Kirjan kirjoittajista kolme esittää tujua kritiikkiä koko meemiteoriaa kohtaan. Antropologi Dan Sperber, joka tunnetaan representatioiden epidemiologiaa koskevista tutkimuksistaan, esittää ettei meemien kopioitumista voida juuri koskaan osoittaa, vaan paljon uskottavampaa on se, että samanlaiset representatiot ja niiden perustalta syntyvät samanlaiset toiminnat ja ajatukset ovat reprodusoituja, siis paikallisissa olosuhteissa luotuja. Ihmiset ovat huiman hienoja kognitiivisia systeemejä, jotka rekonstruoivat merkityksiä vähäisten ja katkonaisten vihjeiden avulla. Meemiteorian olettamaa merkitysten siirtymistä ei tapahdu, vaikka se pintapuolisesti sellaiselta näyttääkin. Sperberin kritiikin mukaan memeetikot tekevät klassisen virhepäätelmän postuloidessaan korkeamman tason lainalaisuuksia, jotka voi paljon taloudellisemmin selittää alemman tason lainalaisuuksilla.

Toinen antropologi Adam Kuper jatkaa kritiikkiä esittämällä, että kulttuuri on paljon monisyisempää ja vaikeammin hallittavaa kuin meemiteoria olettaa. Kulttuurihan koostuu paitsi ”kulttuurin X tuntomerkeistä” kuten erityisistä uskomuksista ja rituaaleista, myös koko arkielämästä elähdyttävästä representatioiden kudelmasta. Kuperin mukaan meemiteoria toimii varsin puisevan kulttuurikäsitteiden varassa – sellaisen, jossa kulttuuri rinnastuu korkeakulttuuriin, sivilisaatioon, heimon tai kansakunnan henkiseen perintöön. Ei kahda ilman kolmatta. Antropologi Maurice Bloch kumauttaa lopuksi pöytään väitteen, että meemiteorian edellyttämiä kulttuurisia yksiköitä ei ole edes olemassa etnografisessa todellisuudessa. Memeetikoilla ei juurikaan ole Blochin mukaan kokemusta etnografiasta tai ymmärrystä kulttuuritieteiden historiasta, ja tämän vuoksi he menevät puhumaan puuta heinää. Meemiteoriasta voi oppia vain sen, että se on samaa puppua jota ns. diffusionistinen koulu-kunta aikoinaan tarjoili.

Mutta jätetään ajatus kaiken kattavasta meemiteoriasta huilaamaan, ja katsotaan onko meemeistä mihinkään. On kulttuurisia ilmiöalueita, kuten uskonto, mainonta, politiikka, muoti, jossa meemiteoria tarjoaa heuristisen työvälineen. Memeetikon täytynee myöntää välineen vajavaisuus ja oppia elämään sen

kanssa, että on paljon ratkaisemattomia kysymyksiä. Pioneerit kuten Blackmore näkevät tässä vain hyviä puolia: muotoutuvan tieteenalan kuuluukin olla juuri tällainen. Kriitikot näkevät vajavaisuudessa merkkejä siitä, ettei meemiteoriasta ole kovinkaan kummoiseen.

Ikuisuus kortilla

Jos uskonnot ovat niin hyviä kopioitumaan kuin mitä meemiteoria antaa ymmärtää, niin miksi meemiplekseistä mahtavin, kristinusko, ei enää läpäise kulttuureja samalla voimalla kuin aikaisemmin? Kristinuskon aineksia toki on maallistuneessa Euroopassakin edelleen, mutta kristinuskon meemit ovat yhä harvemmin ohjauspyörässä. Meemiteoria ei tarjoa tähän muuta vastausta kuin sen, että on ilmaantunut parempia meemejä, mutta tämä vastaus on aika köykäinen.

Uskontososiologi ja teologi Richard K. Fenn tarjoilee kirjoissaan *Time Exposure* ja *Beyond Idols* ajatusta, jonka mukaan maallistuminen on ollut ennen kaikkea kristinuskon itsensä tuottamaa. Kristinuskon voimakas ote on tuhonnut itse itsensä. Katsokaamme tarkemmin. Yksi kristinuskon keskeisiä platonilaisia sanomia on ollut ajatus, että tämä ajallinen muutoksen maailma on vain kalpea aavistus tosiolevaisesta, muuttumattomasta ikuisuudesta, joka viime kädessä määrää sen, mikä on arvokasta ja mikä ei. Ikuisuutta koskevilla käsitteillä on ollut keskeinen rooli uskonnollisen yhteiskunnan, sen eetoksen ja rituaalien muodostumisessa. Kirkko on institutionalisoinut nämä ajattelun ja toiminnan kaavat, ja näin tarjonnut joukon kulttuurisia käytänteitä, joilla ikuisuuteen ollaan yhteydessä.

Kristinuskon muuntuminen entistä yksilökeskeisemmäksi on heittänyt yksilön kasvokain jumalan ja ikuisuuden kanssa, ja tämän myötä aika on vienyt voiton ikuisuudesta: ajankäytön kontrollointi, luterilainen aikatie-toisuus, yritys välttää ajan tuhlaamista, menetetyn ajan korvaaminen ja niin edelleen ovat hallitsevia piirteitä aikamme aikakokemuksessa, ja niiden keskeisenä motivaattorina on ollut kristinusko. Fenn tiivistää maallistumisen väitteeseen: ajallinen vallitsee ikuisuuden ja kestävä yllä. Kristinuskon ainekset temporalisoituvat kun kirkosta on tullut instituutio muiden joukossa. Sosiaalityö, päiväkerhotoi-

mina, ”Hyvää sielulle” -kampanja tarjoavat kaikki ajatusta, että vain ajallisilla asioilla on merkitystä. Fenn näkee yksilöllistymisen ja psykologisoitumisen prosessina, jossa ikuisuus ajallistetaan, kotoutetaan ja lopuksi tuhoetaan. Ilman ikuisuuden näkökulmaa yksilö jää maallistuvassa yhteiskunnassa kasvokkain pelkkien ajallisten olioiden kanssa, ja aikamme perustavanlaatuinen ahdistus kumpuaa tästä tilanteesta.

Fennillä on kaksi puolta: yhtäältä hän on terävä etnokronografi, eli aikakäsitysten tutkija; toisaalta hän on teologi, vieläpä sieltä tuotekehitysosastolta. Fennin ilosanoma on ”uskonnoton kristinusko”, eli maallistumisprosessin jalostama kristinusko, jossa pyhän ja profaanin, ajan ja ikuisuuden raja on lopullisesti hävitetty ja jossa mikään instituutio ei voi vaatia itselleen yksinoikeutta välittää ihmisen ja pyhyden välisessä suhteessa. Täysin maallistuneessa yhteiskunnassa, jossa – paradoksaalista kylläkin – kristinusko voi hyvin, mikään instituutio, varsinkaan valtio, ei vaadi kunnioitusta, ei rituaaleja, ei uhreja, ei papistoa. Ikuisuuden näkökulman tarjoaa ajatuksellisten ja mahdollisuuksien polusto, jota ei ole supistettu traditioiden voimalla vaan jonka myötä kaikki mahdollisuudet maanpäällisen paratiisin rakentamiseen ovat jatkuvasti saatavilla. Tympeä kansalaisuskonto, joka niin monella täyttää sen tyhjiön jonka kristinusko jätti, haihtuu ilmaan kun idolit kaatuvat.

En tiedä haluaisiko kovinkaan moni matkasta Fennin kanssa tulevaisuuteen, sen verran rajua siellä on.

Ikuisuus aivoissa

Siinä missä Fenn asettaa toivonsa kriittisen yhteiskuntateorian keinoihin, aivotutkijat etsivät uskonnolle oikeutusta aivojen rakenteista. Yksi eniten keskustelua herättänyt kirja aiheesta on Andrew Newbergin ja Eugene D’Aquilin *Why God Won’t Go Away – Brain Science & the Biology of Belief*. Kirja on popularisoitu versio tekijöiden aikaisemmasta teoksesta *The Mystical Mind* (1999). Kovin saivat pojat mainosta muun muassa *Newsweek*- ja *Time*-lehdissä. *Newsweek* otsikoi kanteensa ”The God in Your Brain”, näin herättäen monessa toivon että jumalaa ei tarvitse sen kauempaa hakea. Jumalan löytyminen aivoista sopsikin hyvin aikamme aivojen vuosisadalle ja neurobiologeil-

le, lääketehasta puhumattakaan. Newberg & D'Aquilin varsinainen empiirisesti perusteltu väite on kuitenkin – kuten odottaa saattoi – huomattavasti vaatimattomampi. Aivojen orientaatiokeskus vaimenee uskonnollisissa rituaaleissa, yhtä hyvin mietiskelyssä kuin ekstaattisessa shamaanitanssissakin, ja tämä tuo mukanaan ikuisuusnäkökulman. Orientaatiokeskuksen tärkeä tehtävä normaaliolosuhteissa on pitää minuus erossa muusta todellisuudesta, oman itsen aika erossa ajattomuudesta. Kun keskus vaimenee, minuus sulautuu itseä suurempaa kokonaisuuteen. Ilmiö on mukana joukkomarssin tai kuorolaulun hurmoksessa, rytmisessä rukoilussa, ja tietysti seksissä.

Newbergin ja D'Aquilin teesi on, että aivojemme luonteesta johtuen ikuisuuskokemus ja sen myötä jumala on meillä aina mukanaamme, ja kulttuuriset muodot vaikuttavat siihen minä sisällön tuo kokemus saa. Olisi ollut hyvä jos kirjoittajat olisivat lopettaneet tarinansa tähän, mutta ei, vaan ahneus vei voiton. Kirjan loppupuolella he kertovat neuroteologiasta ja megateologiasta, joiden konstruointiin heidän tutkimuksensa muka antaa aihetta. Neuroteologia, eli teologian kuvaamien ilmiöiden neuralisen perustan tutkimus on vielä järkevää, mutta megateologia ei. Megateologialla kirjoittajat tarkoittavat neurobiologiaan perustuvaa tutkimusta sitä, mikä erilaisista teologisista järjestelmistä on paras mahdollinen, tai miten erilaisista teologioista voidaan koostaa kaikki

ylittävä megateologia, johon tiivistyy aivojen kannalta optimaalisin uskonto.

Onko neuroteologia sittenkin vain osoitus uskontomeemin nerokkuudesta ja selviytymistaidoista? Koska toki uskonto, joka on sopu-soinnussa aivotutkimuksen ja aivojen vuosikymmenen kanssa, on haluttava versio. Mee-miteorian pimeä puoli on siinä, että se rohkaisee vainoharhaisuuteen. Koskaan ei tiedä, mitä mikäkin meemi saa meidät ajattelemaan.

VIIITTEET:

- [1] Ks. M. Kamppinen: Antropologian ihmiskuva – lihansyöjästä informaationsyöjäksi. Teoksessa M Kamppinen et al. (toim.): *Kulttuurieläin – ihmistutkimuksen biologiaa*. Otava 1989; M Kamppinen: *Cognitive Systems and Cultural Models of Illness*. Academia Scientiarum Fennica 1989
- [2] Vain muutaman mainitakseni. R. Aunger: *The Electric Meme – A New Theory of How We Think*. Free Press 2002; J. M. Balkin: *The Cultural Software – A Theory of Ideology*. Yale University Press 1998; Richard Brodie: *Virus of the Mind – The New Science of the Meme*. Integral Press 1995.

Kirjoittaja on Turun yliopiston uskontotieteen ma. professori ja Helsingin yliopiston kognitiotieteen filosofian dosentti.